

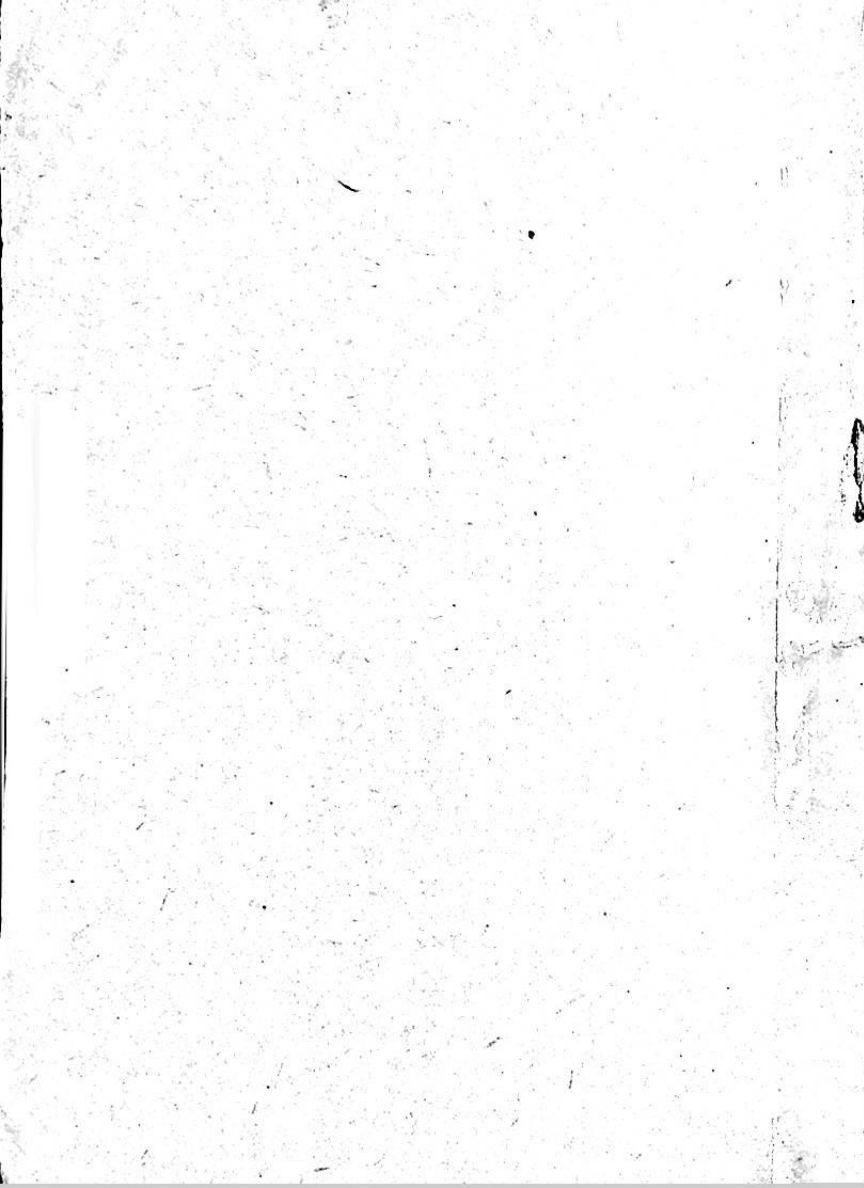
Ord. Prof. ZEKİ VELİDİ TOGAN

TÜRK TÜRKİSTAN

Toprak

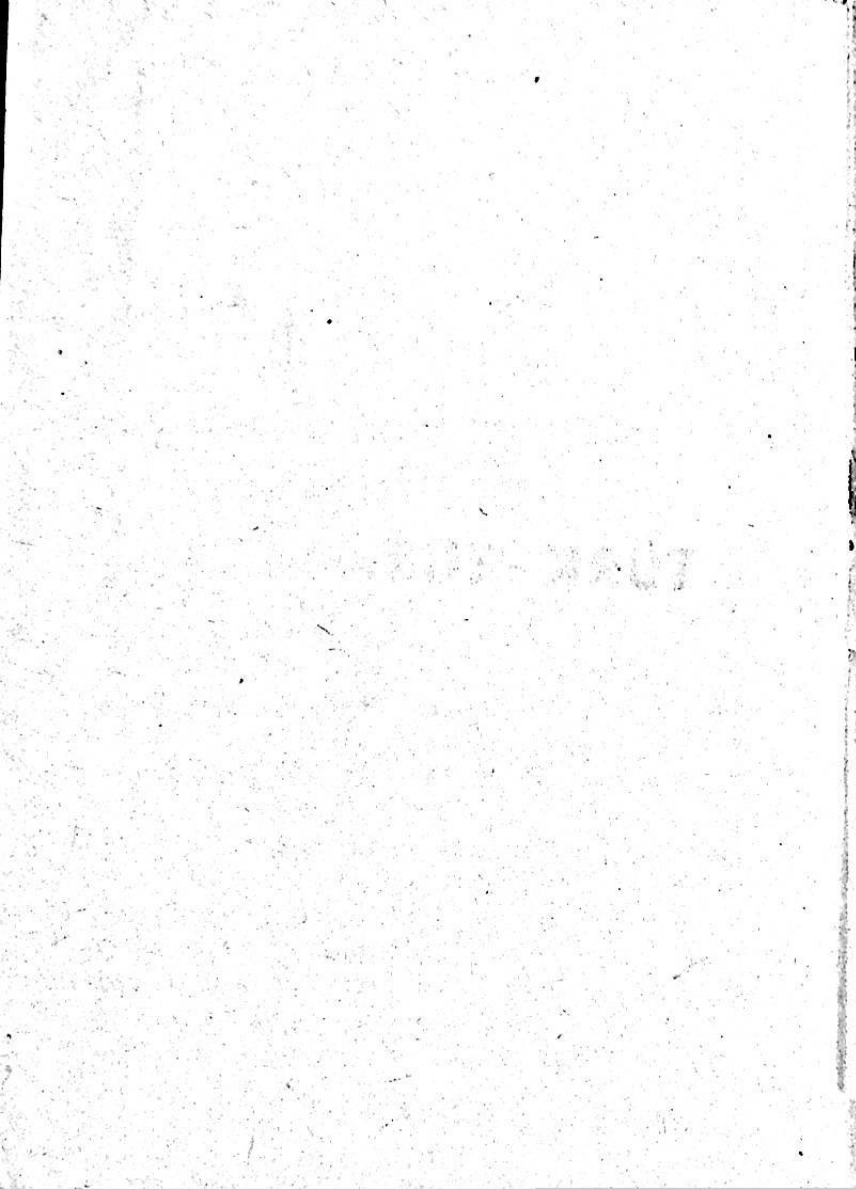

Yayınları

Ord. Prof.
Zeki Velidî Togan

TÜRK - TÜRKİSTAN

TÜRKİSTAN ADINI BOZMAK VE KALDIRMAK DENEMELERİ :

Türk kelimesinin Farsça «istan» ekiyle birleşmesinden hâsıl olan ve «Türklerin Ülkesi» mânâsını ifade eden bu kelimenin, delâlet ettiği coğrafi mefhum bakımından, hududunun ve şumulünün tâyini meselesi bugün bilhassa Rus neşriyatında pek fazla suiistimallere uğramaktadır. Orta Asyadaki yerli Türkleri birleştirecek bir şiar olabileceğini düşünerek «Türk», «Türkistan» kelimelerine karşı, Ruslar bilhassa bolşevik devrinde fevkalâde hassasiyet gösteriyorlar. 16 Eylûl 1924 «Türksik» (yani Türkistan'da Bolşevik Merkez İdaresi) nin kararıyla «Türkistan» ve «Türkrispublika» kelimeleri ortadan kaldırılarak yerine bütün dünya ilim âleminde daha ziyade Doğu Türkistan ve Moğolistan, Tibet bölgelerine ıtlak olunan «Orta Asya» kelimesi geç-

101
rildi ve Sir Deryâ'nın aşağı bölümleri ve Aral Gö-
lü ve Mangışlak müstesna olarak «Rus Türkistanı»
yerinde kullanılmaya başlandı. Buna dair olan fer-
manın yayımlanmasından önce Rus basınında bil-
hassa Türkistan'daki Rus musteşrikleri ve siyasileri
her fırsatta Türkistan'ın eski ve yeni etnoğrafyası-
na, idarî taksimatına ait yazdıkları makale ve eser-
lerden «Türkistan» kelimesinin bu ülkenin bilhassa
orta ve güney bölümlerine haksız olarak itlak olun-
duğundan, oralarının eski Aryanî kavimlerin torun-
ları olduğunu iddia ettikleri, Taciklerin memleketi
bulduğundan bahseder dururlardı. Daha 9 Haz-
ziran 1921 de Rus akademisine arzettiği bir raporda
meşhur Rus bilgini Barthold Türkistan'daki milli
hareketlerin esir Türk subayları tesiri altında de-
vam ettiğinden, buralarını tarihen Türk ülkesi; Kırgız,
Özbek ve Türkmenleri de bu yerlerin eski aha-
lisi olduğunu sanmanın haksızlığından, Türkistan'ın
hakikî, esas ahalişi olduğunu iddia ettiği İranlı Ta-
ciklerin millî ve medenî hakları gûya itiraf edilme-
diğinden, Rus dili yerine Türk dilini devlet dili ola-
rak kabul etmek, ilmî eserleri Türkçe olarak neşret-
mek tecrübeleri burada medeniyetin istikbali için
tehlikeli olduğundan, Türkistan'da Rus dilinin huku-
kunun kanunî esaslarla sağlanmadığından bahset-

miştir (1). Çar zamanında Türkistan umumî valiliğinde pek mühim vazifelerde bulunup bu gün de Taşkent Üniversitesinde profesörlük eden ve Türkistan'daki Tacik kavminin etnografya ve tarihine ait güzel eserler neşreden Aleksandr Simonef ve oradaki Rus öğretmenlerinden İraniyatçı Andriyef, Viyatkin ve Nemçenko gibi bazı müellifler 1924 senesinde Türkistanın idari taksimatını kavim ve kabilelere göre değiştirmek meselesi münasebetiyle yazdıkları makalelerde Türkistan kelimesi hakkında tamamen yanlış beyanatta bulunuyorlardı. Bunlara göre Türkistan'ın Mâverâünnehir kısmının esaslı bir surette Türkleşmesi ancak 18 ve 19. asırlarda ve daha ziyade 19. asrın son yarısında Rus idaresi zamanında husule gelmiştir. Evvelce (2) bu fikre itiraz eden Barthold şimdi, 1925 te Taşkent'te teşkil edilen «Tacikistanı ve ona komşu İran kavimlerini öğrenmek cemiyeti» tarafından neşrolunan «Tacikistan Dergisi» nde ötekilerden daha ileri gitmiş ve Taşkent civarındaki bazı Tacik köylerini misâl ge-

(1) Bulletin de l'Academie des Sciences de Russie, 1921. P. 219.

(2) Zapiski Vostochnago Otdeleniya Imp. Rusk. arkeolog. Obscestva XV. 053.

tirerek, «Türkistan'ın Türkleşmesi bilhassa Rus hükümetinin Tatar ve Kırgız tercümanlar vasıtasıyla iş görerek Türk lisanına revaç vermesi sebebiyle meydana gelmiştir. 1863 de Semerkand'da yalnız Tacikçe konuşuluyorken, 1904 te seyahatım esnasında burada daha ziyade türkçe konuşuluyordu» demıştır (s. 111). 1924 senesinde «Orta Asya İktisadiyatı» Dergisinin 2—3. sayılarında (sf. 33) Türkistan kelimesi Selçuklulardan önce Türkistan'ın «Kuzey Çöllerine» itlak olunuyordu diyen A. Simonef şimdi «Tacikistan» dergisinde (s. 119 — 121) Yedisu vilâyeti ile Isık Göl taraflarının ve (sf. 125 — 127) Aşağı Siri Derya'da Ahmed Yesevî'nin vatanı olan Yese, Sığnak, Otrar taraflarını da Aryanî medeniyeti sahası olarak gösteriyor. Rus bilginlerinin bu yoldaki fikirlerinden lâyıkıyla istifade etmeye kalkışan Rus siyasileri «Türkistan» kelimesini umumî bir ülke adı sıfatıyla ortadan kaldırdılar ve bu tedbir «Prada Vastoka» gazetesinde «esasen Pantürkizm fikrini ifade eden Türkistan kelimesi ortadan kaldırılmakla, Çar zamanında olduğu gibi, Tacikleri Türkleştirmek gibi hatalar da bertaraf edilmiş oldu.» cümleleriyle tesbit edildi. Rus bilginlerinden Çar zamanında ilim ve fennin tarafsızlığı için mücadele edenleri bile bugün «ilim ancak siyasete hizmet

501
eder» şiarını kullanır oldular. Şimdi Türkistan kelimesi Kazakistan'ın Sir Derya boyunda, merkezi Ahmed Yesevi'nin mezarı bulunan «Türkistan» (eski «Yese») şehriden ibaret bir nahiyeye isim olarak kaldı. Bu nahiyeye evvelce «Çimkend» bölgesinin batı bölümünü teşkil ediyordu. Bununla beraber vaktiyle Türkistan hükûmetine reislik ve âzalık eden Riskuloğlu Turar, Törekuloğlu Nezir gibi zevat da makalelerinde «Orta Asya» yerine «Türkistan» kelimesini kullanıyorlar. Bu isim Özbek ve Kazak gazetelerinde de bazan kullanılır. Hattâ, Türkistan'dan Sibiryâ'ya geçecek olan Demiryolu da resmî Rus yazılarında bile «Türkistan — Sibiryâ hattı» diye adlandırılmaktadır. Bu münasebetle Özbekistan'la Kazakistan'ın ikisine birden başında «Türksib» denilmektedir ki «Türkistan— Sibiryâ» dan kısaltmadır. Demek ki coğrafi bir isim olarak «Orta Asya» kelimesinin «Türkistan» isminin yerini tutamadığı bununla da tahakkuk ediyor.

TÜRKİSTAN'DAKİ DİĞER COĞRAFI

TERİMLER

Coğrafi terimlerin günün siyasetine göre değiş-

tirilmesi Rusya'da bir âdettir. Türkistan'daki Ruslar-
da ise bir hastalıktır. Bu husus ilim için olduğu gibi
muamelâta da zararlıdır. Çar zamanında Ruslar
kendi milli siyasetleri bakımından Türkistan'ın muh-
telif dağ silsilelerini, şehirlerini, yeni istasyonları
Çar ailesi efradının ve Rus general ve bilginlerinin
isimleriyle adlandırmış idiler. Haritalara da öyle gi-
riyordu. Çar idaresinin düşmesiyle o isimlerin de-
ğişmesi zarurî oldu. 1917 Nisanında Türkistan Coğ-
rafiya Cemiyeti âzalarına bu meselenin müzakere
edilmesi, Çar ve generallerinin isimleri yerine, tu
coğrafi mevkilerin eskiden kullanılan yerli isimle-
rinin konulması lüzumundan bahsetmiştim. Müte-
veffa müsteşrik Zimin bunu kabul ettiyse de diğer
Rus âzalar razı olmadılar ve mesele müzakereye ko-
nulmadı. Bolşevik devrinde mezkûr isimlerin bazıla-
rı değiştirildiyse de bu da ekseriya Beyaz Rus ye-
rine Kızıl Rus isimleri getirilmekten ibaret kaldı.
Bazan bolşevikler zamanına kadar eski yerli ismini
muhafaza eden bir çok şehirlere yeniden Kızıl Rus
isimleri verildi. Bazan o isimler tekrar değiştirildi.
Meselâ Fergana'nın Çar zamanındaki merkez şehri-
ne yerli ahali «Sim», Ruslar ise «Noveymargilan»
diyorlardı. Sonra «Skoblov» adını verdiler. Şimdi in-
kılâp zamanında da Fergana tesmiye olunmuştur.

Aynı suretle «Çarcuy» şehri «Lenin» in ismiyle, Aşkâbât şehri orada öldürülen bir Rus komünistinin adıyla «Poltaratski» denilmiştir. 1927 de ise merzkür şehirlere tekrar «Çarcuy» ve Aşkâbât isimleri geri verildi. Çar zamanında «Prjivalski» adında olan şehir şimdi yerli adıyla «Karakol»; «Petro Aleksandrovski» şehri şimdi yine yerli adıyla «Törtkül» (yani Kare) adını aldılar. Fakat Karakol şehri şimdi tekrar «Prjivalski» oldu. Buna mukabil bugüne kadar Türkçe adını taşıyan «Pişpek» şehri bugün sabık Rus Bolşevik Harbiye Komiserinin adıyla «Frunze» tesmiye olunmuştur.

Bu durum karşısında Türkistan'daki ve Türkiye'deki Türk İlmî Müesseselerinin bilhassa üniversitelerimizin coğrafya şubelerinin bu meselelere dikkat etmeleri icabeder. İmparator I. ve II. Aleksandr, I. ve II. Nikola ve kadınları veliahtı namlarıyla tesmiye olunan dağ silsilelerini, General Kavfman diye adlandırılan büyük dağ doruklarına eskiden ve bugün halk arasında kullanılan yerli isimlerin iade olunması lâzımdır. Ancak tabiidir ki, kâşifleri olan

Rus bilginlerinin adını taşıyan birçok büzüllerin adını değiştirmek bahis konusu olamaz.

TÜRKİSTAN KELİMESİNİN TARİHTE

KULLANILIŞI

Türkistan kelimesi Göktürklere tâbi ülkeler mânâsında olarak evvelâ Sasanî İranlılar tarafından kullanılmış olduğu gibi 8. asır Ermeni müverrihi Musa Harinaki'nin coğrafyasında Turkastanak şeklinde eski Yunanlıların Skythia kelimesine mukabil (bilhassa bunun kuzey bölümü mânâsında) kullanılmıştır (3), Musa Harinaki, Türkistan ülkesinin hududunu da göstererek batı hududu Etil yani İdil (Volga), Doğu (İmaos) yani Tiyanşan dağlarının, doğu tarafları, güneyi «Maverâünnehr» mukabili olan Sodik yani (Sugud) ile Arik yani Horasan olduğunu ayrıca kaydetmiştir. Arap coğrafyacılarından İbni Hurdad Beh (Milâdî 847 de yazmıştır) «Türkistan» mukabili olarak Bilâd - el - Türk kelimesini kullanıyor. Bu müellif de «Bilâd el Türk» olarak sa-

(3) Prof. J. Marquart, Eranşahr, s. 157-170.

yılan şehirlerin İbni el - Fakih'de kaydolanları (ki daha sonraki zamanlarda Ahmed el - Tûsî tarafından naklolunmuştur) İbn el Fâkîh'in Meşhed'de, İmam Rıza Kütüphanesindeki mufassal nüshasından naklen neşredilmiştir (4). Bunlardan birisi «Mbus» şehri ki eski Arap soğrafiyacılardan Mukaddesi'de «Sus» ismiyle, şimdiki «Evliya Ata» yakınlarında gösterilen şchirden ibarettir. Diğeri de «Sur» ki «Otrar» ile «Yese» arasında kâin olup Ahmed Yesevî kıssalarında, Çengiz Hân'ın oğulları zamanında Türkistan ve Moğolistan'da seyahat etmiş olan Ermeni Hayto'nun seyahatnamesinde ve Şiban Özbekleri vekayinamelerinde (5) «Suri» adıyla zikrolunan şehirdir. Bu iki Türk şehri ahalisinin Şaş ve «Semerkand» la olan savaşılarından da bahsediliyor. Yâni Şaş ve Semerkand o zaman «Bilâd el - Türk» yâni «Türkistan» dan sayılmamıştır. «Türkistan» o zaman «Şaş» yani Taşkend'in kuzey ve batısından başlamış oluyor. Halbuki ahalisinin büyük bir kısmı o zaman «Tacik» olan (6) Taşkend, Araplar nazarında halk:

(4) Bulletin de l'Academie des Sciences de Russie, 1925, P. 272—273.

(5) Meselâ Hâfız Tınış'ın «Abdullah - Nâme» sinde.

(6) Muqaddesi Ahsan al Taqasim s. 335 de Şaş ahalisinin dili «Hayatıla = (Kabatıla) iran dillerinden biri olarak zikredilmiştir.

Türk olan bir vilâyet idi (7). Eserini 891 (H. 278) de yazan Yakubî, doğrudan doğruya Türkistan kelimesini kullanıyor (8). Arap müverrihlerinden Kudame ve Mesûdî gibileri medenî ve göçebe Türkleri farkettikleri halde Yakubî «Türk» ismiyle ancak göçebe ve mecusi olan Türkleri ve «Türkistan» diyerek de ancak göçebe Türklerin yaşadıkları yerleri tesmiye etmektedir. Buna göre «Taşkend» in İspicap (şimdiki Sayram) ve Fergana ve Semerkand'ın kuzeyinde ve onlara bitişik bozkırlarda göçebe Türklerin oturduğu sahalar gibi Horasan ve Sistan Çölleri de «Türkistan» dır. Horasan ve Maverâünnehir şehirleri arasında Türklerin taarruzuna maruz kalmıyan yahut kendileri Türklerle karşı harbetmiyen hiç bir şehir yoktur.»

Yakubî'ye göre «Sistan» etrafı (Kilmeva nehri üzerindeki Rutbil adlı hükümdarın Türkleri ile Ha-laçlar) «Türkistan» olduğu gibi şimdiki Zereşan nehrinin yukarı mecrası (Maça tarafları) Pamir ve

(7) Tabari III, 713 fa - vaccaha sahil al - Şaş-i fi atrakih. Yine bak I. 531. Bu malûmatı nakleden müverrih Taberi Türklerin yaşadıkları ülkelerin daha efsanevi «Af-rasiyab» zamanından beri Türkistan tesmiye olunduğunu kaydetmiştir.

(8) Ya'qubi, Kitab - al Buldan, s. 295.

Kara Tigin, Düſenbe tarafları da Türkistandır. Hat-tâ Doğu Buhara'da Türkistan hududu «Vaſcırd» (ſimdiki Feyzâbâd) dan dört fersahta baſladığını (9) ve ſimdiki Balcuvan'dan ibaret olan «Ming» ſehrinin de Raſt Kumad (Karatigin) ve Pamir ismindeki Türk illerine bitiſik ve Türk hududunda kâin olduğunu kayd ediyor (10). Beyhakî'de de buraları (Türkistan) diye tesmiye olunuyor (11) Yakubî bundan baſka «Çarçuy» mukabilindeki «Feriber» ile «Merv» arasındaki «Karakum» çölünün ve Semerkand mukabilindeki Kızıl Kum çölünün «Nasif» tesmiye ettiği Zereſhan nehri baſları olan Maça taraflarının Türk hududu olduğunu (12) İstahri İbn Havkal ve baſkaları ise ſimdiki Türkistanın güney batısındaki «Kızıl Arvad» (Afrâve) ve «Dehistan» ların «OĞuz Türklerinin hudut ſehirleri» olduklarını kaydediyorlar.

Elbirunî, Karakurum çölleri «OĞuz Çölleri (Mufâzât el - Guziyye) ve «OĞuzların diyarı», Öz-

(9) Ayni eser, sf. 292.

(10) Ayni eser, sf. 290.

(11) Abu al - Fadl al Bagdagî Tarihi Kalkete tabı. sf. 576, 611, 696, 702, 711, the world New Delhi, 1940, P. 56, 57, 66.

(12) Kitab al - bildan, s. 292, 293.

si, «Peçenek ülkesi» (Ard - el - Bacnakiye),
um çölleri ise «Türkmen ülkesi» (Ard el
aniya) tesmiye etmiştir (13). Demek ki Arap
girdiği zaman Türkistan diye şimdiki Buhara ve
fganistan, Türkistan hududunun kuzeyindeki bü-
tün çöl ve sahralar, Doğu Buhara, Zerefşan, Maça,
Hisar, Pamir sıradağları yani şimdi Rusların «Taci-
kistan» diye ayırdıkları vilâyetin hepsi «Türkistan»
diye tesmiye olunmuştur. Yalnız kuzey hududunda
«Esbicap» yani şimdiki «Sayram», Şaş yani Taşkent
vilâyetlerinden ve doğu tarafında Yakubî'nin tâbi-
riyle «Büyük çizgi» (Hattı âzîm) — yani büyük Çin
ticaret yolu— üzerindeki Fergana şehirlerinden. Ze-
refşan boyunda Buhara ve Semerkant vilâyetlerin-
deki Suğd'dan ibaret olan «Maverâünnehir» şehir ve
kasabaları o zaman İranlı unsurlar ve «Medenî Türk-
ler» (el - turk as hâb el - müdür), «Hâzirat el turk»
ile meskûn olduğundan «Türkistan» tesmiye olun-
muştur. Fakat 13 üncü asırda yaşayan Arap coğraf-
yacısı Şemseddin el Dımışkî (Seyhun «Sirderyâ») ırmağını Maverâünnehir ile «Türkistan şehirleri»
(Bilâd Turkistân) arasını ayıran, İbnülesir'de (15)

(13) Z. V. Togan. Biruni's Picture of

(14) Nuhbat al - dahr, s. 94.

(15) Tarih 7 a] Kâmil XII (Usu tabı) s. 139.

«Türk ülkeleri ile İslâm ülkelerini ayıran» bir ır-
mak olarak tarif etmişlerdir.

Yakut Hamavî'deki «Türkistan» maddesi (16) İb-
ni Hurdadbih» ten (İbnül Fâkih vasıtasıyla) alınma-
dır. Gerek Yakut, gerek onun selefi olan Sem'âni
Doğu Türkistan'daki «Kaşgâr», Sırderyâ boyundaki
«Vesîc» vesair şehirleri «Türkistan» şehirlerinden
saymışlardır. Bunlardan başka Gerdîzî ve Avfi'lerin
eserlerinde, Selçuk ve Harzemşahlar çağına ait
münşeatta (Mecdeddin Bağdâdi ve Reşideddin Vat-
vât) «Türkistan» diyerek şimdiki Çin Türkistanı —
Doğu Türkistan, Yedisu tarafları yani Karahanlılar-
ın memleketi tesmiye olunuyor. Meselâ Reşid Vat-
vâtın (Garâ'is el - Vavâtır) adlı eserinde o zaman
Kıpçakların oturduğu Aşağı Sırderya hududu ve
oradaki «Cend» şehri (Kı'r Turkistân), Beşbalık ve
Uygur memleketi ise (Aksayi Turkistân) tesmiye
olunmuştur. Kaşgârlı Mahmud Mâverâünnehir ve
Taşkent, taraflarını eski zamanda Türk olmak ve şe-
hirleri Türkler tarafından kurulmuş olmakla beraber
sonraları İran'dan Acemlerin göçmesiyle (müellifin
kendi asrında) «güya acem memleketi gibi» (fa sa-
rat kaannahâ bilâd - el - a'cam) bir şekil alan ülke

(16) Ya'qut - al Hamavî. Mucam al Buldan. Mısır
tabı, cilt: 2, sf. 378.

olmak üzere zikrediyor. Bu müellife göre hakiki Türkeli (Tuxum bilâd el - Turk) Fergana'nın kuzey doğusundaki «Özkent» den başlıyor. Bu bilâd el - Turk'ün merkezleri de «Kaşgâr, İlık göl, Çu» boylarıdır. Bunda ndolayı bu zat «İle» nehrini «Türklerin Ceyhunu» saymıştır.

İlk İslâmî şekli milâdî 11 inci asırda tesbit olunduğu anlaşılan «Oğuzname» destanının Reşideddin tarafından nakledilen rivayetinde «Türkistan» tâbiri gayet kesin olarak şimdiki Kazakistanı içine alan sahaların ismi olarak kullanılmıştır ki, merkez mevzileri Balhaş Gölünün kuzeyinde vâki Ortag, Kürtag, onun batısında vâki Ulutag dağları ve Borsuk Kara Kumları, İle havzasında Almalık, daha güneyde Talas ve Sayram şehirleri ve Kazı Kurt dağı ve Sirderya havzasındaki Yeni Kent şehri olarak gösterilmiştir (17 a). Bu destan Doğu Türkistan'a temas etmiyor, Moğolistan bölgesinden Tgla (yani Orkun) nehri bölgesini Tatarların ülkesi olarak zikreder, ki Oğuz Hanın Kağanlığını kabul etmiyen amcaları Orhan, Kür Han ve Küz Han bu Togla nehri manta-

(17a) Bu kayıtlar Reşideddin Cami al - tavarîh'inin ikinci cildinde münderiç mufassal «Oğuzname» de bulunmaktadır.

kasına gitmişler ve «Moval» (yani Moğol) ismini almışlardır.

Moğol fütuhâtı esnasında meselâ Cuveynî'de Karahanlıların ülkesi daima «Mâverâünnehir ve Türkistan» tesmiye olunuyor (17b). Ve Semerkand'ı elinde bulunduran Harzemşah'ın kendisine tâbi olmıyan «Umarâ'ı Fergane u Türkistân» a elçiler gönderdiğinden bahsedilirken yine Harzemşah'a tâbi olan (yani Türkistan'a dahil sayılmayan). Esbicap şehrinde muhafızlar bulundurduğu söyleniyor (18). «Muhammed bin Necib Bekrân'ın Hicrî 606 da yazdığı eserinde Taşkentliler için «Türkistan» demek Çigil (yani Isık Göl - Narin) ve «Özkent» tarafları demektir (19). Bununla beraber Fergana ve Taşkent tarafları Hicrî beş - altıncı asırlarda da bazan «Türkistan» diye tesmiye olunuyor. Kaşgâr bil-

(17b) Cuveynî Cihanguşâ, c. I, s. 6, 32, 85, 205, 212, 226; cilt: 2. s. 246

(18) Cihanguşâ, C. I; s. 125.

(19) Cûi Çaç manba'ı vey az canib-i Turkistan ast az nezdiki çigil u ba hududî Özgend ayed. Bu eser daha neşrolunmamıştır.

ginlerinden 474 te ölen Abdül - Gafir ibn el - Hüseyin el - Kaşgârî'den «Türk ülkelerinde en ilk İslâmiyeti kabul edenler yalnız Şaş olmuştur» cümlesi naklolunuyor (20).

Taşkend'in güneyinde Âhengeran nehrinin mansabında bulunan Benaket'e tâbi «Yuğnak» adında bir şehir (ki Ahmed Yügnaki» denilen Türk şairi ihtimal buna mensuptur (21). Yakut Hamavî de Türkistan'dan sayılıyor.

Hicrî 654 te ölen Şemseddin Dımışki de Fergana'yı Kaşgâr'la birlikte Türkistan'dan saymıştır (22). Hülâsa Arap ve İran kaynaklarında Maverâünnehr, kendisini her tarafından kuşatan Büyük Türkistan'ın ortasında ayrı bir ülke, bir ada sayılmıştır.

İslâm kaynaklarındaki Türkistan'ın doğu ve batı hudutlarına gelince Kaşgârlı Mahmud «Bilâd el -

(20) Cemâl al - Qarşi, Mulhagat al - Gurh nam eserinde nakledilmiştir.

(21) Munceim al - boldân, C. I. s. 296.

Türk»'ün doğuda Çin hududundan, - batıda Kıpçak ve Peçeneklerin bulunduğu Rum ve Rus hududuna kadar uzandığını söylüyor. «Bilâd el-Türk»'ün genişliğinin beş bin fersah kadar olduğunu da ayrıca kaydediyor. Al - Fazârî'de de «A'mâl el - Turk», «A'mal el - Burgâr ve el - Turk», «A'mâl el - Hazar» ların yüz ölçümlerini tayin tecrübeleri vardır (23). Diğer kaynaklar ise Yakubî'deki güney hudutları gibi doğu ve batı hudutlarını da tayin etmişlerdir. Bu hudut 8 inci asır Ermeni müverrihi Musa Harinaki'nin hudutlarına uyuyor. Cüveynî'de Moğolistan, Türkistan'dan sayılmıyor. Doğu Türkistan, Kaşgâr ve Beşbalık tarafları ise Türkistan'dan sayılıyor. Moğolistan'dan göç eden Uygurlar «Türkistan» hududuna girdikten sonra Çu boyundaki «Balasagun» a geliyorlar (24). Reşideddin ise Kubilây Kaan zamanındaki vekayide ancak Moğolistanın batısındaki ülkeleri «Vilâyat-ı Türkistan» tesmiye etmektedir (25a).

(22) Dimaşkî, Nuxbat al - dahr, s. 94.

(23) Mes'udî, Murue. İbnal - asır Hamısı) C. V. s. 9.

(24) Cihanguşâ, c. 1, s. 43.

(25a) Barthold, Türkistan I, 127.

Onun çağdaşı ve mesai arkadaşı olan Abdullah Kâşânî ise şimdiki Golca — Manas yolunun kuzeyinde Süt-Göl (Sayram Nor) civarında Moğollar devrinde pek ehemmiyetli bir sanayi merkezi olan Polad şehrini «Türkistan diyarının nihayeti» tesmiye etmektedir (25b).

O zamanki müverrihlerden Herat vakanüvisi Seyfi Harevî'ye göre «Tarih-i Mülük-i Kert» Türkistan «Beşbalık» hududundan başlıyor (26). Kubilây Kaan'ın çağdaşı olan «Marko Polo» şimdiki Doğu Türkistan'a «Büyük Türkiye» adını veriyor ki «Türkistan» demektir. Aynı kaynaklarda şimdiki Kazakistan'ın batı hudutlarına tesadüf eden yerler de «Türkistan» namıyla tesmiye olunduğu gibi, on birinci asır coğrafyacısı Şarîf İdrîsî de Altay, İrtiş ve Isıl nehri boylarına tesadüf eden yerleri «Bilâd el-Türk»

(25b) Abdullah Qaşânî, Tarikh-i Olcaytu, Ayasofya yazması, No. 3015. vr. 224.

(26) Seyfi Harevî, Tarix-i Malûk-i Kert. Kâbil yazması.

tesmiye ediyor. Bundan başka eserini Milâdî 1173 te yazan Ahmed el - Tûsî şimdiki «Bükey - Orda» sında, İdil nehri mansabının doğu hudutlarında yahut Yayık boyunda bulunan «Sagsın» şehrini, ki sonra «Saray» adıyla tanınmıştır; «Türkistan şehri» olarak zikrediyor (27). Aynı eserde, doğu taraflarında Balasabun şehri, güney Altaylar'da ve Çungarya'da «Karlık», kuzeyde İrtiş boyunda «Kinek» ve onların batısında Başkird bozkırları da «Türkistan» addolunmuştur (28). Kezalik İstahri, İbni Havkal, Elbiruni-de ve Kaşgârlı Mahmud (Mıngışlak) ve «Üst yurt» (Cebeli Siyah kıuh) da «Bilâd el-Gus» yahut «Bilâd el - Türk» ten addolunmuş ve bu taraftan da Türkistan'ın hududu Hazar Denizine bitişik bildirilmiştir. Hülâsa Moğollardan evvelki zamanlarda «Türkistan» kelimesi batıdan İdil nehri manbasının doğu sahilinden başlayıp, doğuda Tiyanşan Dağının doğu nihayetine, Beşbalık — Bargöl, Kamul hudutlarına kadar; kuzeyde Ural ve Altay dağları, Isıl «İşim» ve İrtiş nehirleri, güneyde Pamir'in güney sonuna ve

(27) Ahmad Tusî, Acaib-i Mahlugat, Lâle İsmail Kü-tüphanesi, N. 244, V. 68.

(28) Aynı nüsha vr. 71.

Hazer ötesinde Karakurum ve Horasan çölleri arasındaki geniş ülkeye isim olmuştur. Bu geniş sahanın ortasında Amuderya, Zerefsan ırmakları üzerinde, Suğd'la Fergana arasında —Çin ticaret yolu üzerinde — hassaten Suğd ve Taciklerle meskûn olan şehirler (Mâverâünnehir) ve Aşağı Amuderya'daki Harzemlilerle meskûn olan Harzem kıt'ası «Türkistan» sayılmamış, kendilerine ayrı isim verilmiştir. Sırderya havzasının Nemengân ve Özkent'ten yukarı ve Taşkentten aşağı kısımları ise her vakit «Türkistan» sayıldığı halde, yine Mâverâünnehir'den olan Fergana ve Şaş (Taşkent) ülkeleri de bazan «Türkistan» sayılmışlardır. Fahraddin Mubarakşah Gurî Mâverâünnehrin kuzeyinde bulunan Türkistan'a, doğuda şimdiki Doğu Türkistan'ın doğusundaki Tangut ülkesini, batıda Hazarlar ülkesini ve Doğu Avrupa kuzeyindeki Yura ülkesini de dahil etmiştir.

SONRAKI DEVİRLERDE TÜRKİSTAN KELİMESİ

Moğol hâkimiyeti devrinde Mâverâünnehir'deki Tacik unsuru bir taraftan Doğu Türkistan ve Batı

(29) Tarix-i Mubarakşah Gurî, London, 1927, s. 38.

Çin'e, diğer taraftan da Horasan'a cebren göç ettirilerek yerlerine Türkler İskân edilmek suretiyle Türkistanın bu medenî havzası da hakikî «Türkistan» olmuştur. Fakat Temür oğulları, Özbek Hanları devirlerinde bu isim, bu mânasiyle (Meselâ Buhara ve Semerkand'ı da şâmil olmak üzere) ancak İran'daki Safevî ve Kaçar müverrihleri tarafından kullanılmıştır. Asıl Türkistan'da ve Mâverâünnehirde yaşayan Türkler ise «Türkistan» diye ancak şimdiki «Türkistan» şehrini ve Kazakistan bozkırlarını yani Ahmed Yesevî'nin mezarı bulunan «Yese» şehrini ve civarını tesmiye etmişlerdir. Filhakika «Yeni Türkistan» dergisinin birinci sayısındaki Şaybak Han şiirlerinde «Şah-ı Türkistan», «Rah-ı Türkistan», «Çah-ı Türkistan», «Mah-ı Türkistan», Cay-ı Türkistan» kelimelerinden «Yese» şehri ve civarı mürad edildiği gibi, bu mevkiin kuzeyinde yaşayan Kazak — Kırgız Türkleri de «Türkistan» diye Hazreti Sultanın ve Hanların mezarı olan «Yese» yi tesmiye etmişlerdir. Temürliler, ve Özbekler devrinde yazılan zengin tarihî kaynaklarda meselâ Zerefşan havzasına «Türkistan» denildiğine hiç tesadüf edilmiyor.

On sekizinci asırda «Türkistan» kelimesinin ifa-

de ettiği mânayı asıl Türkistan hükümdarlarından ve o zamanki Avrupa matbuatından öğrenebiliyoruz. Kazak Hanı Kayıp Han (Tuburcuk oğlu) 1715 te Türkiye Sultanı Üçüncü Ahmed'e yazdığı mektupta kendisini paytahtı Taşkent olan «Türkistan Eyaleti» hükümdarı tesmiye etmiş ve Üçüncü Ahmed te cevabında bu şekilde tesmiye etmiştir. Kayıp Han ise bir taraftan Hiva'yı, diğer taraftan Rusya'nın Sibirya eyaletine bitişik Kazak bozkırlarını hükmü altında bulunduruyor ve Başkurdistan üzerine nüfuz tesis etmiş ve Türkiye Sultanına buradaki Rusya'ya karşı kıyam hareketlerinden haber vererek, Rusya ile diplomatik münasebetlerde söz birliği temini için çalışmıştı. (30). Diğer taraftan İngiliz âlimlerinin 1727 senesinde Ebûlgazi Hanın tarihinin ingilizce tercümesine ilâve olarak «Kuzey Asya'nın bugünkü vaziyeti» ünvanıyla neşrettikleri eserde o zaman Türkistana ait dünya matbuatında ve seyyahların ifadelerinden topladıkları malûmatı bir araya getirmişlerdir. Bu kayıtlara göre o zaman «Türkistan» kelimesi ancak Kazakistan'a itlak olunmuştur. Tekmil Orta Asya kavimleri ve ülkeleri için «Büyük

(30) Bak: Encyclopaedia of Islam, yeni neşri, c. I. s. 1076.

Tataristan» (Grand Tatar) tâbiri kullanılmış ve bu diyar sıra ile şu ülkelere ayrılmıştır: «Horezm Hanlığı» (s. 419—452); Özbeklere tâbi olan «Büyük Buhara» (Great Bucharia, s. 452—468), «ki buna Fergana da dahil; «Küçük Buhara yahut Kaşgâr Hanlığı» (Kingdom of Little Bucharia, s. 469—484); «Mungal Memleketi, Büyük Tataria'nın doğu kısmı» (Country of the Mungals, of the Esatern Part of Great Tatar, s. 499—521); «Türkistan» (Country of Turkestan subject of Tatars, s. 562—576) ve «Rusya ya tâbi olan Kıpçak Ülkesi» (Country of Kipzak subject to the Russia, s. 576—596), ki buna eski Kazan Hanlığı yerleri ve Ufa Tatarları ve Başkırtlar dahildir. Eserin 562, 569 ve 572 nci sayfasında bu «Türkistan» ın sınırları da gösterilmiştir: Batı hududu Emba nehri ve Ural dağları, cenubunda Hazar Denizi, Horezm ve Büyük Buhara, doğusunda Kalmuk Moğollarına tâbi dağlık yerler, Tiyanşan Dağları (31).

Demek ki 18. asırda «Türkistan» kelimesinin es-

(31) An Account of the Present State of the Northern Asia, London, 1729.

ki Arap müelliflerinin Pamir ve Türkmenistanı da içine alan geniş mânası unutulmuş, Kazakistanı ifade eden bir isim olarak kalmıştı ve bu isim bu zamanlarda daha ziyade Ahmed Yesevî'nin mezarı bulunan «Türkistan» şehrinin bulunduğu Güney Kazakistana itlak olunuyordu.

Ruslar da Türkistan ismini önce Özbek ve Kazak - Kırgızlardan öğrenerek onlarda anlaşılan mânâsiyle Sırderya nehrinin orta mecrasına ve «Yese» şehrine itlak etmişlerdir. Evvelâ buralarını istilâ ederek fütuhatlarını buradan genişlettiklerinden yeniden işgal edilen yerlere bu ismi teşmil eylemişlerdir. Maamafih Rus Çar hâkimiyeti devrinde de «Türkistan» hududu bir kaç defa değiştirilmiştir.

1865 senesinde «Türkistan vilâyeti» (Turkestan Skaja Oblast) namiyle Orenburg General Gobernatorluğuna (= Umumî Valiliğine) tâbi bir vilâyet sıfatıyla teşkil edildi. Buna yalnız Sırderyanın aşağı kısmı, yani Kazaklardaki mânâsiyle (Türkistan) dahil idi. Aynı senede Taşkent işgal edildi ve bu şehir «Türkistan vilâyetinin» merkezi oldu. 1867 de «Türkistan umumî valiliği» teşekkül etti. 1868 de Semerkand, 1875 te Hokant (Fergana) fethedildiğinden 1898 senesine kadar bu «General Gobernatorluğu» yalnız üç vilâyetten ibaret oldu. Sırderya, Fergana, Zerefsan, Yedisu vilâyeti batı Sibiryâ General Gobernatorluğuna, 1869—1884 seneleri zarfında tamamen iş-

gal edilen şimdiki «Türkistan» o zaman «Hazar Ötesi Vilâyetleri», Zakas Piiskaia Oblast namıyla Tiflis'teki «Kafkas Ötesi» (Za Kafkasya) nameztenliğine (İmparator kaymakamlığına) tâbi idi; yalnız yine 1898 senesi «Yedisu» ve «Zakaspi» vilâyetleri de Taşkent'teki «Türkistan General Gobernatorluğu» na tâbi tutularak «Türkistan» hududu genişledi. En eski zamanlardan beri, hattâ Mâverâünnehir tarafları Türkistan tesmiye olunmadığı zamanlarda bile «hakikî Türkistan» sıfatıyla «Bilâd el-Türk» ve «Türkistan» isimlerini taşıyan «Kazakistan» vilâyetleri (Ural, Turgay, Orenburg, Akmola, Şimipolat Oblast) ları Rusyanın «Sahra vilâyetleri» (Sttepnıya Oblasti) namiyle merkezi «Ombe» (Omsk) olmak üzere ayrı bir general gubernatorluk teşkil etmişlerdi. Bu sebepten Rusların «Türkistan» taksimatına şimdiki Kazakistanın ancak Sırderya ve Mangışlak vilâyetleri dahil olup, kalan büyük kısım dahil olmuyordu; halbuki Rus bilginlerinden Muskitov gibi tabiat ve coğrafya mütehassısları Kazakistanın bilhassa «Aral — İrtiş» su ayrımı hattının «Coğrafi Türkistan» ın tabii uzvu olduğunu, yani Türkistan isminin Kazakistan'a da teşmil edilmesini lüzumunu iddia ediyorlardı. Yani Rus siyasi taksimatı bu ülkenin tarihî ve tabii hudutlarına uymuyordu. Bununla beraber Rusların bu idarî taksimatları Avrupa'da coğrafya ilmi eserlerine de girmişti.

Türkiye'de Türkistanın hudut ve taksimatı hakkında yerleşen fikirler de ancak şu Rus hükûmetinin 1898 — 1924 seneleri arasında tatbik ettiği taksimata dayanıyordu. Şimdi Bolşevik devrinde o taksimat lâğvedildikten sonra eski «Türkistan» da «Özbekistan», «Kırgızistan», «Tacikistan», «Türkmenistan» ülkelerine ayrıldı. Yedisu ve Sırderya vilâyetinin büyük kısmı ve Harzemin aşağısı «Kara Kalpakistan» ismiyle ayrıldı ve Mangışlak ve Üstyurt, Aral Gölü ile birlikte «Kazakistan»a eklendi.

TÜRKİSTAN COĞRAFI MEFHUMUNA YERLİLERİN BAKIŞI

Türkistanın yerli Türklerinde artık vatan ve devlet fikri yerleşmiş, Türkistanı tarihte gelip geçen derebeylik esaslarına dayanarak Kazak, Hokant, Buhara, Hiyva, Türkmen gibi hanlıklara veyahut şimdiki ıstılahla cumhuriyetlere taksim etmek ancak ilgili ecnebi bir devlet eliyle devam ettirilebileceği umumen anlaşılmıştır. Bu cihetten Ruslar tarafından baskı yapılmadığı takdirde Türkistanın hududu ve hudut taksimatı nasıl olmak icap ettiğine dair yerlilerin fikrini öğrenmek mühimdir. 1918 de bu meseleye ait bir proje vardı. Buna göre «Sahra vi-

lâyetleri» de Türkistan'a dahil olacak ve bütün batı Türkistan «Bir müttehida» (Federasyon) olup üç «Okrug» bölgeye taksim edilerek idare edilecekti. Biri Taşkent olduğu «ki merkezi Taşkent olup Sırderya, Fergana, Semerkant, Buhara, Zakaspi, Hazar ötesi, Hiyve vilâyetlerinden ve Amuderya şubesinden müteşekkil olacaktı; diğeri «Doğu Kazak Okruğu» ki merkezi Simipalat şehri veyahut Almati olup Simi vilâyeti, güney Altay'dan Kazaklarla meskûn olan «Buktarma» bölgesi, bütün Yedisu vilâyeti, Akmola Kökçetav, kısmen Ombe bölgelerini havi olacak; üçüncüsü ise «Batı Kazak Okruğu» ki merkezi Orenburg şehri, yahut «Kazalı» olup buna da Ural vilâyeti, Bükey Ordası, Turgay vilâyeti, Mangışlak bölgesi, Akmola vilâyetinden de Atıbasar, Kızılçar bölgeleri dahil olacaktı. (Başkurdistan hükûmeti de Başkurdistan'ın Samara — Çilabi demiryolu hattının güneyindeki Küçük bir kısmını, vilâyet merkezi yine Orenburg şehri olmak üzere, «Başkurt vilâyeti» adıyla «Batı Kazak Okruğu» na sokulmasını istiyordu. Bu meseleye ait 1918 Eylûlunda Samara şehrinde bir protokol da imza edilmişti.)

Şu üç Okruk'tan ibaret olan bu büyük ülkenin umumî adı «Türkistan» ve merkezi de «Taşkent» şehri olacaktı. Hattâ o zaman Ufa'da bulunan Yusuf Akçura Beğ'e bu ülkenin Dış İşleriyle meşgul olma-

sı teklif olunmuştı.

Malûmdur ki bu projeler gerçekleşemedi. 1924 te «Türkistan» kelimesinin Ruslarca lâğvı ve kabile cumhuriyetlerinin teşkili münasebetiyle Orta Asya Türk Millî Fırkaları Birliği (Türkistan Millî Birliği) merkezi aynı senenin yirmi üç Ekiminde böyle bir karara varmıştır. «Türkistan» kelimesi evvelce çar idarî taksimatına göre kullanılıyor; Kazakistan, Buhara, Harzem bundan hariç sayılıyordu. Şimdi durum değişti. Resmî Türkistan, kabile cumhuriyetlerine taksim edildi. Türkistan kelimesi, bundan sonra hakikî tarihî şümüllü mânâsıyla, sabık beş Türkistan vilâyetine, Buhara, Hiyve ve Kazakistan'ın hepsine itlak olunur. Bundan sonra «Türkistan» kelimesi Orta Asya'da yaşayan Türk kavimlerine ve umumen Doğu Rusya'daki sömürgelere birlik şiarı (Birlik «oranı») olacaktır. Millî birlik bu kariyle Türkistan aydınlarının düşüncelerine tercüman olmuştur. Evvelce Türklerin Şamanî imamları Baksılar, Kamlar, «Türkistan'da Tümenbab, En ülkeni Aslanbab», Türkistan'da Erkorkut, Belerini, Senkorkut»; Türk destanları, «Dede Korkut» ve Yusuf Ahmed'ler ise «Bayundur Han'un güyegüsü, Tülü kuşun yavrusu, Türkistan'un Arslanı, Karacuşun Kaplanı» gibi tâbirlerle bu kelimeyi Türk milletinin kalbine yerleştirmişlerdi. Şimdi de; Kazakların genç şairi Mağcan diyor ki:

**Türkistan iki dünya esigi goy,
Türkistan er Türktün besigi goy,
Tamaşa Türkistanday cerde tuvgan,
Türkün Tengri bergen nesibi goy,
Turanga cer cüzünde cer cetken be
Türükge adam zat da el cetken be
Türannın biyleri bar Turagay day
Sol biyden temir tuvgan ot bob oynay.**

Özbek, Kazak illerinde demokrat - halk idareleri teşekkülüne imkân açılacağı gün «Türkistan» ismi mefhumunun şu tarihi, etnografi hududu içinde ihya edileceğine şüphe yoktur. Fakat yerliler şimdi hâkim siyasete rağmen kendi aralarında bu kelimeyi yaşıyorlar ve elbette, yalnız istiklâlin değil, günün coğrafyası bile bununla hesaplaşmağa mecburdur. Siyasî ehemmiyetinden dolayı Türkistan kelimesinden kaçan Ruslar bunun yerine «Orta Asya» kelimesini zorla sokuyorlarsa da geçiremezler; çünkü «Orta Asya» kelimesi evvelce ifade ettiği mefhum için lâzımdır.

TÜRKİSTAN'IN HAKİKİ HUDUT VE YÜZÖLÇÜMÜ

Yukarıdaki beyanatımızdan anlaşılmiştir ki «Türkistan» kelimesi tarihi mânâsiyle geniş «Bilâd el-Turk» yerine itlak olunursa bilhassa Doğu Türkistan'a ve şimdiki Kazakistan'a itlak olunabilirdi. Türkistan ismini taşıyan biricik bölge ve Ahmed Ye-

sevi'nin vatani da bugün Kazakistan'a dahildir. Aynı suretle, meselâ «Türkistan» adını taşıyan bir dergi bugün eski Mâverâünnehirden bahsetmeyip yalnız Kazakistan veyahut Doğu Türkistan ve Kırgızistan'a ait meselelerle meşgul olsaydı elbette itiraz edilemezdi. Bununla beraber şu makalede Türkistan'ın güney hududu hakkındaki söylediklerimiz arasında tekrar açıklamak mecburiyetinde bulunduğumuz bir nokta vardır: Yakubî vesairelerine istinaden «Türkistan» ve «Bilâd el-Turk» ismi bu geniş ülkenin bilhassa göçebelerle meskûn olan çöl ve dağdan ibaret çokluk kısmına itlak olunduğu, mamur bölgelerin, Mâverâünnehir ve Harzemin bundan müstesna tutulduğu söylendi. Lâkin tarihin daha eski zamanına gidilirse mezkûr mamur bölgelere Türkistan adının verilmiş olmasının haklı bulunduğu anlaşılır. Harzem müstesna olmak üzere Mâverâünnehirde Aryanî unsurun yerleşmesi ancak Milâttan önce 6—4 üncü asırlarda İranlı Akamenidlerin fütuhatiyle başlar. Bunlardan ilk evvel Türkistan'da şehir hayatına ve medeniyete malik bir kavim olarak Türkler ve şimdiki Kafkas kavimlerinin ve Hindikuş'taki «Buruşki» kavminin ecdadı olan «Yafesî-Kaspi» kavimleri yaşıyorlardı. Taberî, Makdesî, Elbirunî, Nerşahî ve Kaşgârlı Mahmut gibilerin eserlerinde Mâverâünnehir ve Harzemin evvelce Türklerle meskûn olduğu ve şehirleri Türklerin

kurduğu hakkındaki rivayetler şimdiki maddî medeniyet eserleriyle de ispat edilebiliyor. Taberî mütercimi Bel'amî ve Elbiruni'lerin rivayetlerine göre Türkistanın güney hududu şimdiki «Serağs» ile «Meşhed» arasındaki «Mezduran» (şimdiki haritalarda Mazram geçidi olmuştur (32). Bu geçidin kuzey kısmı, Mahmudâbâd, Derekiz havalisi hâlen Horasan İranlıları tarafından «Türkistan» tesmiye olunuyor. 1904 te Aşkabat civarında kazılar yapan Amerikan — Pompelli heyetinin Milâttan önce iki bin yıllarına ait olarak keşfettiği seramiklerin üzerindeki resimler son zamanların Türk arnamidlerindeki şekillerin aynı olduğu görülmüştür. İleride Türkistan'daki Tacikler ve Tacikistan hakkında yazacağımız makalede Pamir'in Suğnan ve Vahan hudutlarının en eskiden Türklerle meskûn olduğu mevsuk mehazlardan naklen isbat olunacaktır. Bundan dolayı eski Soğduyana, Mâverâünnehir, Toharistan ve Margiyanaları Türkistan tesmiye etmeye tarihen de haklı olduğumuz görülür. Halbuki bir yere milli ve kavmî isim vermek için en mühim sebep ve hüccet bugün kalabalık olarak kimler tarafından iskân edilmekte olduğudur. Eski Soğdiyana, Bakte-

(32) Ayasofya Nüshası, N. 3049.

U xargahihai ü xanehâe Türkân bud ta siraxs u ta hadd-i Mazduran. U hemme zamin Türkistan tâ hadd-i Çinistân ora ya'ni Afrasyabra bud.

riyana, Margayanaların bugün Türklerle meskûn olduğu ise bir hakikattir. Bunlardan bilhassa Mâverâünnehir, bugün Türk çoğunluğuyla meskûndur. Demek ki «Türkistan» dır.

Türkistanın hududu bugün güneyde Kunlun, Hindikuş, Firuzkuh, Barabamis, Hezarmescid, Allahüekber, Küpet Dağı, Esterâbâd kuzeyindeki Kürgân nehri, batıda Hazar denizi, Bukey çölü ve Yayık nehri, kuzeyde Ural dağlarının güneyinden, Aral — İrtiş su ayrımı çizgisinin kuzey yamaçları ve Altay Dağının güney yamaçları; doğuda Moğol Altayında «Burcun Göl» de 93 derece boylam, 46,50 derece enlemden Doğu Tiyanşan'da 43—95 derecede «Karlık-tav» dağlarından «Bulungur» a ve oradan da güney batıya yönelerek Kuruk Dağ ve Üstün Dağ üzerinden Küyenlun (Karangi Dağ) ın Prjivalski'ye nisbet edilen «Arka Dağ» hududuna, yani kırk — doksan yedi boylam ve enleminden 36-89 boylam ve enlem dereceleri arasındaki sahadır. Bu geniş ülkenin Afgan Türkistanı hariç olmak üzere takribî yüzölçümü 5,308000 km² olup bunların sabık Rus Batı Türkistanı, Buhara ve Hiyva 1,979000, Doğu (Çin) Türkistanı 1,118000; Kazak sahra vilâyetleri 1,806000; Cüngarya 383300 kilometre karedir. Bütün bu esaslara binaen son zamanlarda ilim sahasında birlikte çalıştığımız arkadaşlarla şu yolda bir karar verdik: Mutlak olarak «Türkistan» denildiği zaman ancak

Batı Türkistan ve Kazakistan anlaşılacak, Doğu (Çin) ve Batı Türkistanın ikisine birden «Uluğ Türkistan» kelimesi; ayrı ayrı Çin Türkistanına, «Doğu Türkistan» ve Batı Türkistan ile Kazakistan'a «Batı Türkistan» isimleri tahsis edilecektir. Türkistan'ın diğer parçalarından «Mâverâünnehir» için bugünkü taksimata göre «Özbekistan», sahra vilâyetlerine «Kazakistan», Zakâspi (Hazar ötesi) vilâyetine «Türkmenistan»; Çungarya'ya eskisi gibi «Çungarya», Doğu Tiyanşan'ın Turfan, Koçu, Kamul, Urumçi, Küçen (Beşbalık), Bar Göl taraflarına eskiden olduğu gibi «Uyguristan» isimleri kullanılacaktır. Türkistan Millî Birliğine dahil Özbek, Türkmen, Kazak, Başkurt, Tacik vesair kavimlerin mümessilleri 1918 Eylül ayında Taşkent'te gizli topladıkları kongrede o zaman Alaşorda ismi taşıyan muhtar Kazakistan ülkesinin Batı Alaşorda tesmiye olunmasını kaldırıp bunun iki büyük kısmı için «Doğu Alaşorda» ve «Batı Alaşorda» tâbirlerini kullanmayı bırakıp bütün Türkistan (yani «Uluğ Türkistan») ı «Doğu Türkistan», «Güney Türkistan» (yani Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan) ve «Kuzey Türkistan» (Kazakistan) tâbirlerinin kullanılması karar altına alınmıştı. İhtimal gelecekte bu şekil daha elverişli olacaktır.

Bununla beraber «istan» edatının ve bunun

Türkçesi olan «İl» edatının Türkiyede olduğu gibi bilhassa memleket mânâsına tahsis edilmesi, müttehidenin hepsine il edatı ile «Türkili», «müttehida» heyetine dahil olduktan sonra kablie isimlerinin nihayetine «İli» eki katılması teklifleri de vardır: (Özbek ili, Kazak ili, Başkurt ili demek gibi...) Türkistan kelimesi Alman müsteşriklerinden meselâ Von Le-coq'un neşriyatında Türkistan şeklinde yazılıyor ve bu şekil ilmî neşriyatta yayılıyor.

Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi TOGAN

